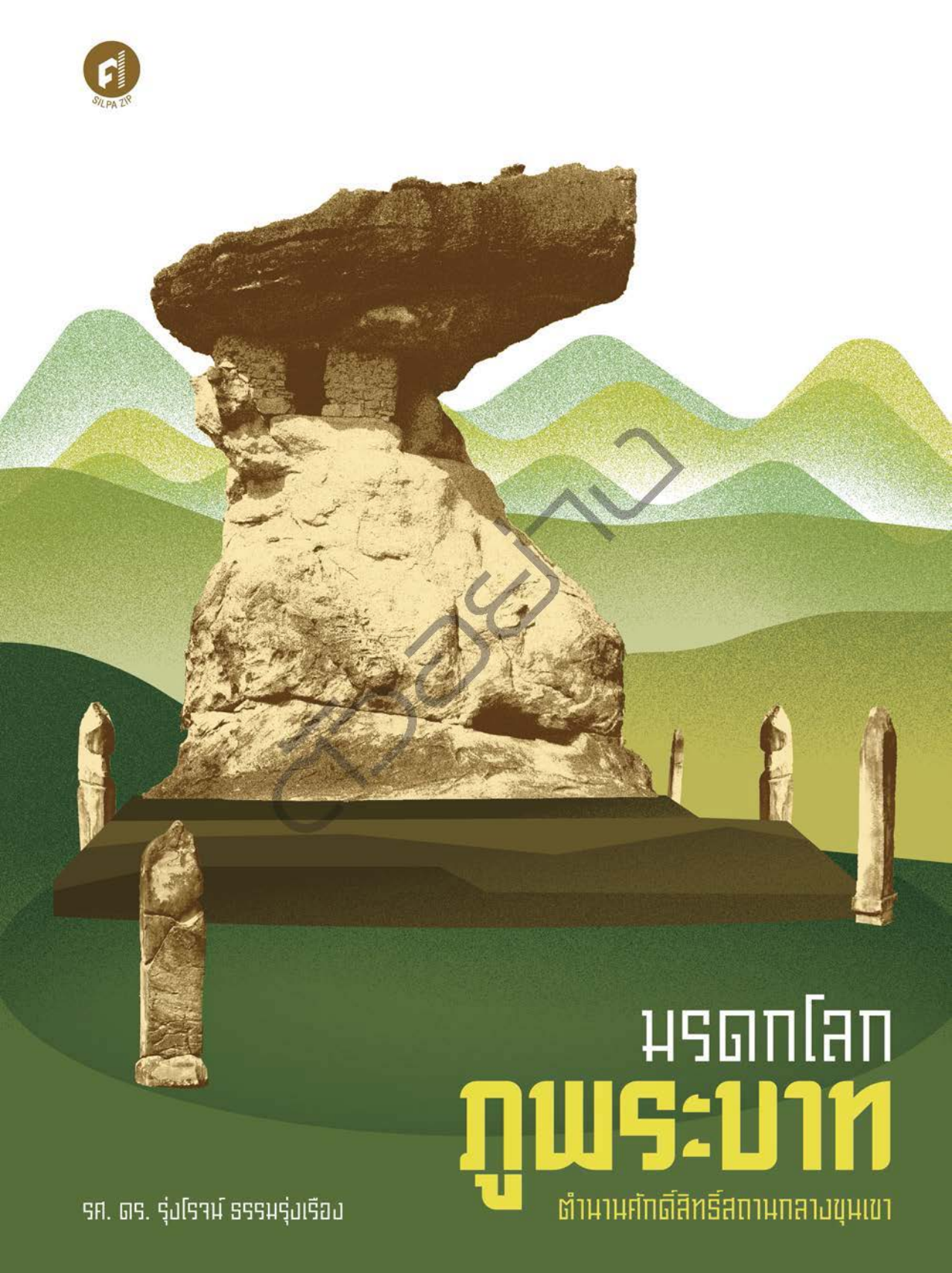

มรดกโลก
ภูพระบาท
ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

รศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

มรดกโลกภูพระบาท
ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

ตัวอย่าง

มรดกโลกภูพระบาท
ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

รศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ราคา 275 บาท

สำนักพิมพ์มติชน

มรดกโลกภูพระบาท ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

• รศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

พิมพ์ครั้งแรก : ตุลาคม 2567

ราคา 275 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **มรดกโลกภูพระบาท ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา.**

กรุงเทพฯ : มติชน, 2567. 184 หน้า.

1. อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. 2. อุดรธานี--โบราณสถาน. I. ชื่อเรื่อง.

959.343

ISBN 978 - 974 - 02 - 1915 - 6

ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคะนาท, สุพจน์ แจ้งเร็ว, รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์

ผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ • รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประภาพร ประเสริฐโสภา
บรรณาธิการอาวุโส : สุภชัย สุชาติสุธาธรรม • บรรณาธิการบริหาร : ปกรณ์เกียรติ ดีโรจนวานิช
หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ปิยวัฒน์ สีแตงสุก • บรรณาธิการเล่ม : พีรณัฐ เปี่ยมศักดิ์สันติ
พิสูจน์อักษร : ไชติช่วง ระวิน • ศิลปกรรม : สิริรัตนา นวลนุ่ม • ออกแบบปก : สลิล อุยะนันทน์
ประชาสัมพันธ์และการตลาด : ณิชกุล แซ่ลิ้ม, กชพร ทองลักษณะวงศ์, วิชราพิชญ์ เวชสุรียะกุล, ปรินดา จังแหยม

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235
พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108
จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3350-3360
Matichon Publishing House a division of Matichon Public Co., Ltd.
12 Tethsabannarueman Rd., Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

matichonbook @matichonbook
@matichonbook @matichonbooks matichonbook

ในกรณีที่หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์ เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว
กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com
หรือ inbox matichonbook เพื่อขอเปลี่ยนเล่มใหม่

สั่งซื้อหนังสือจำนวนมากในราคาพิเศษ ติดต่อที่ บริษัทงานดี จำกัด โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353

MATICHON PREMIUM PRINT ฝ่าย MATICHON PREMIUM PRINT : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424 email: print.matichon@gmail.com Matichon Premium Print

สารบัญ

มรดกโลกภูพระบาท
ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

คำนำผู้เขียน *(9)*

1 บทนำ **4**

สภาพทั่วไป 6

ภูพระบาทนามนี้มีที่มา 19

ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนหลากช่วงเวลา 24

สงบ สมถะ และเรียบง่าย นิยามการใช้พื้นที่บนภูพระบาท 31

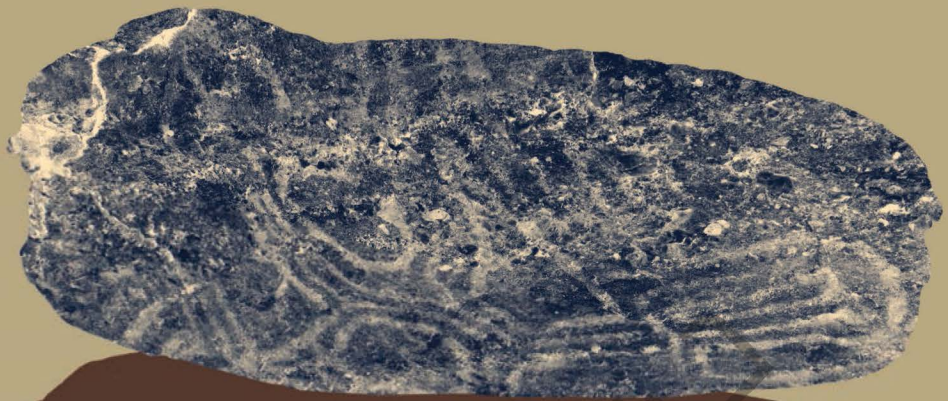
ภูพระบาทสู่มรดกโลก 35

ตัวอย่าง

2 ภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์บนเพิงหิน 46
เพิงหินและโขดหินสำคัญ
กับภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ 48
กรรมวิธีเขียนภาพเขียนสี 68
ความหมายของภาพเขียนสี 68
การดัดแปลงการใช้งานในยุคประวัติศาสตร์ 70

3 พุทธสถานอรัญวาสี 1,000 ปี
แต่ครั้งวัฒนธรรมทวารวดีภาคอีสาน 80
ใบเสมาล้อมโขดหิน: พุทธศาสนาแบบทวารวดี
ภาคอีสานผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น 85
พุทธวิหารใต้เพิงหิน 98
บำเพ็ญกรรมฐานใต้เพิงหิน 111
พัทธสีมาสงฆ์บนลานหิน 119
กลุ่มใบเสมาใกล้วัดพระพุทธบาทบัวบาน 123

4 พระพุทธบาทและตำนานสถานที่ในวัฒนธรรมล้านช้าง 138

ภูกูเวียน ชื่อเดิมของภูพระบาทใน*ตำนานอุรังคธาตุ* 142

พระพุทธบาทศักดิ์สิทธิ์ประทานแก่พญานาค 144

อุสาบารส พระกึดพระพาน

ตำนานพื้นถิ่นกับการอธิบายสถานที่ 157

5 ส่งท้าย 166

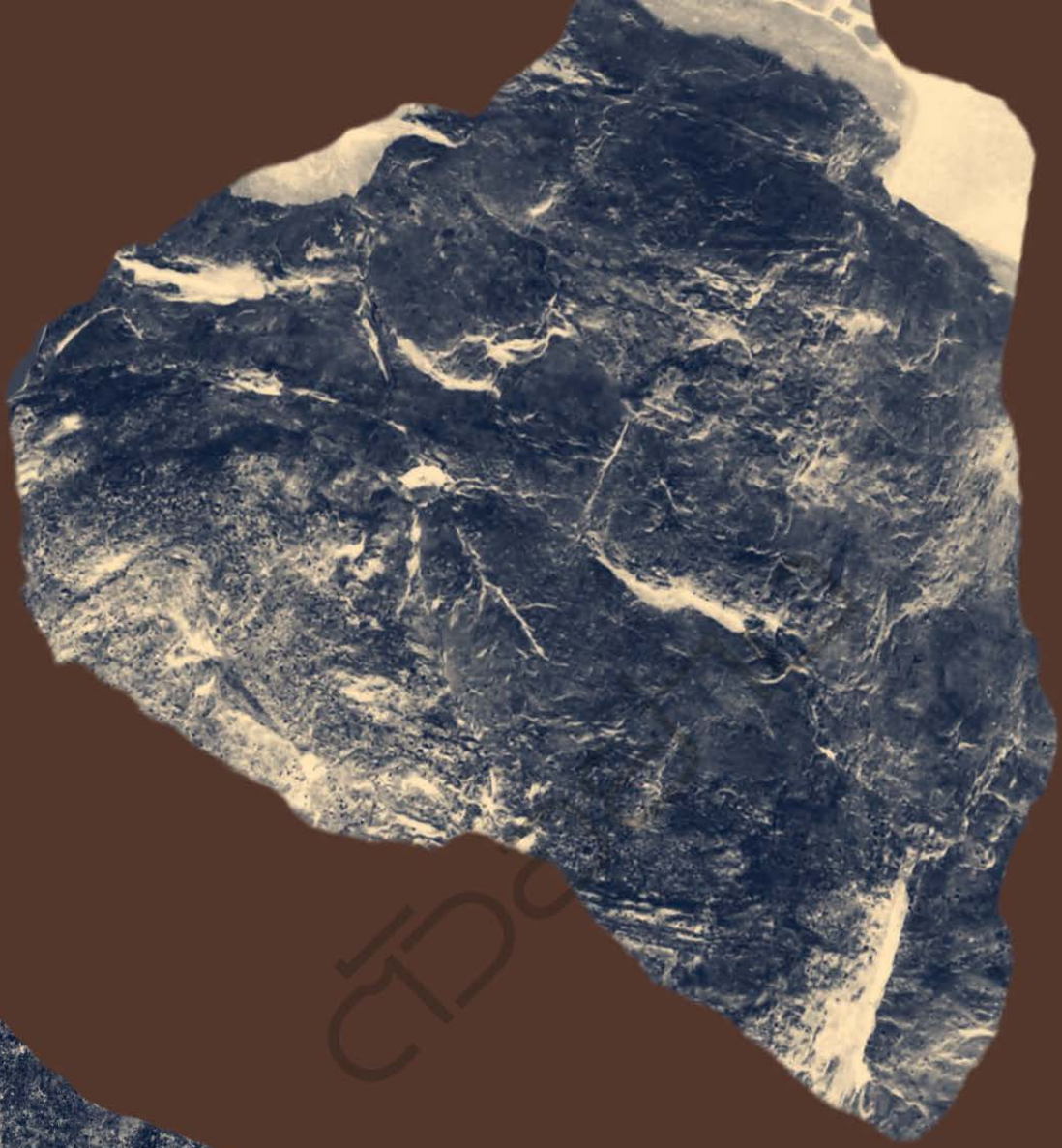
บรรณานุกรม *170*

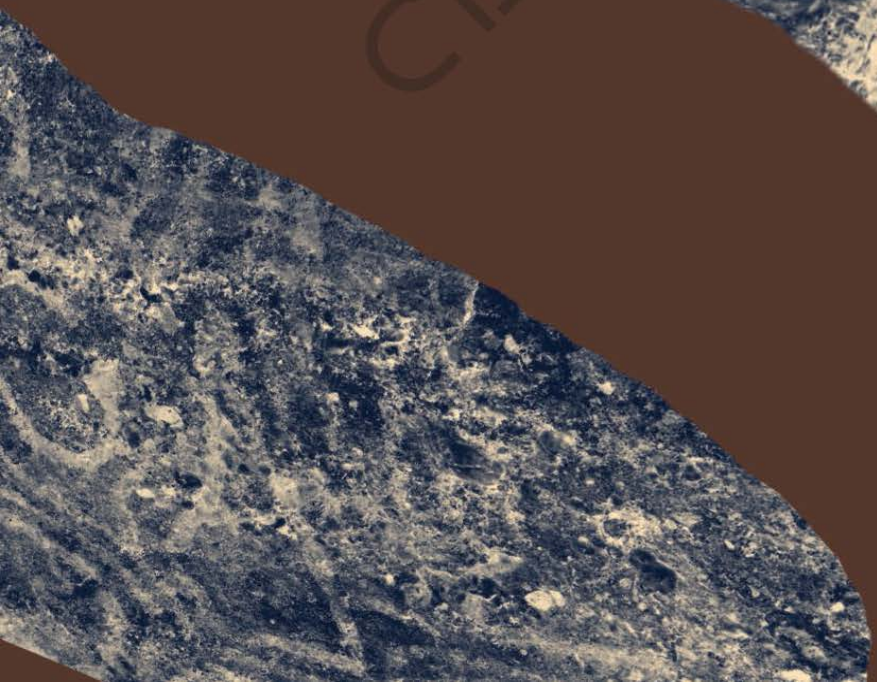
ที่มาภาพ *173*

มรดกโลกภูพระบาท
ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

รศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

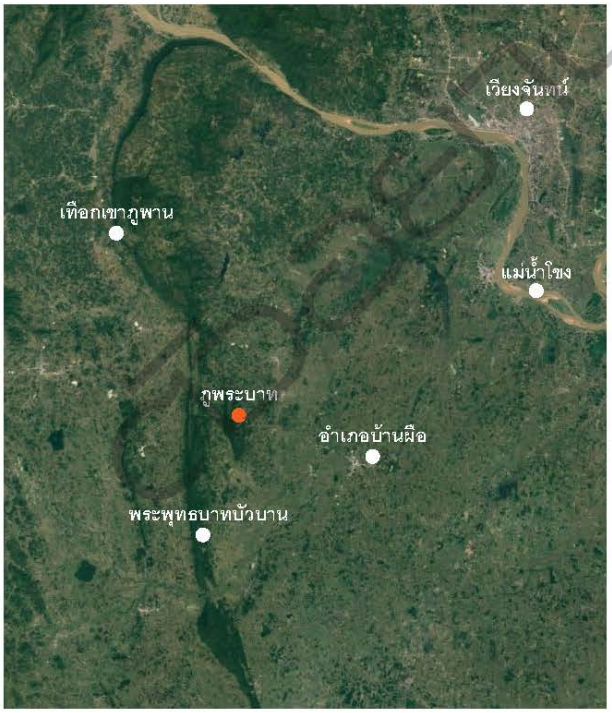

1
บทนำ

ภูพระบาทตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ห่างจากตัวอำเภอบ้านผือไปทางทิศตะวันตกประมาณ 10 กิโลเมตร อยู่ห่างจากแม่น้ำโขงฝั่งตรงข้ามนครเวียงจันทน์ ประเทศลาว ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 35 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเมืองอุดรธานีไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 55 กิโลเมตร[1] ถือเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาภูพานอันเป็นเทือกเขาหินทรายที่ทอดตัวยาวอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 1)

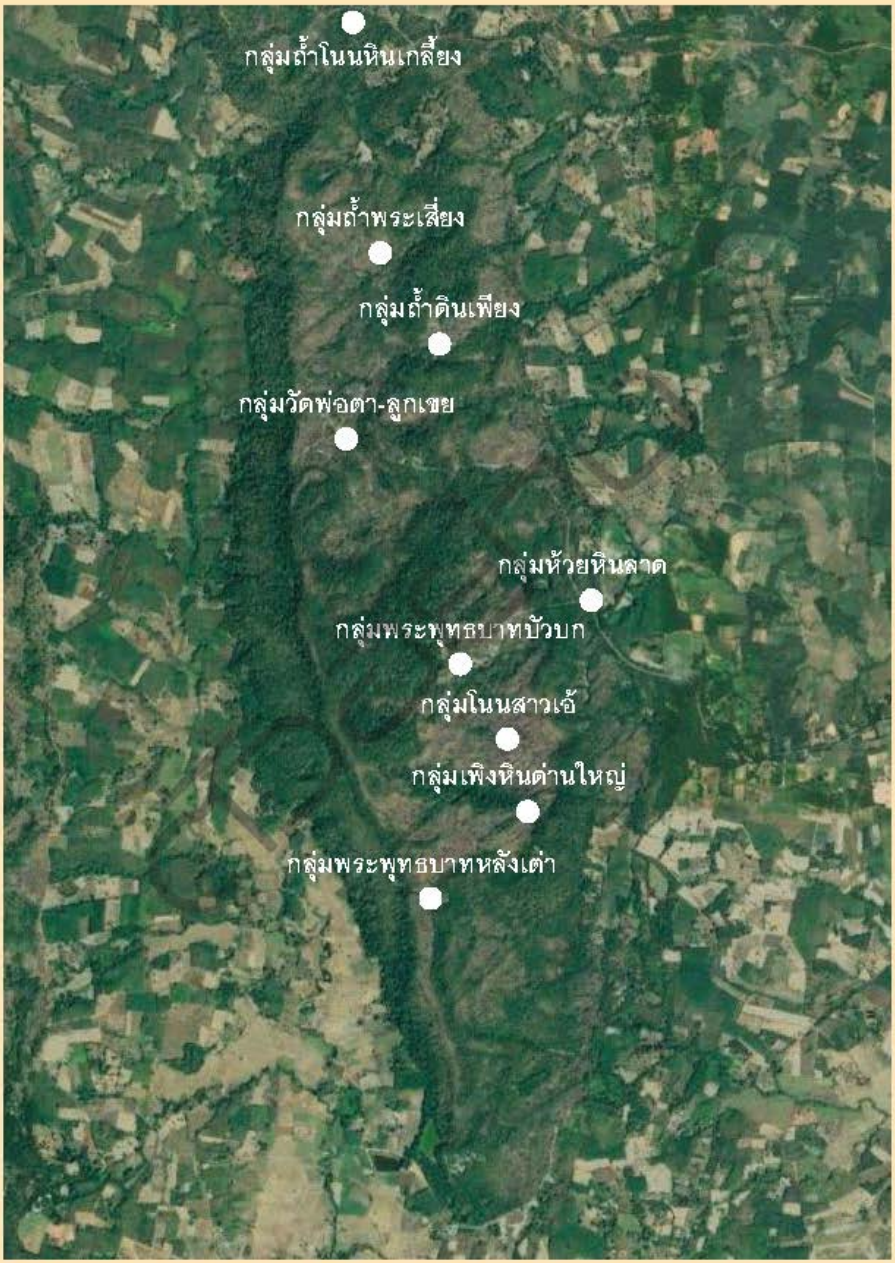
ภาพที่ 1 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงสภาพภูมิประเทศโดยรอบของภูพระบาท

สภาพทั่วไป

ภูพระบาทมีส่วนที่ยาวที่สุดตามแนวเหนือ-ใต้ประมาณ 6.5 กิโลเมตร ส่วนที่กว้างที่สุดตามแนวตะวันออก-ตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร ด้านตะวันตกเป็นผาสูงจากนั้นค่อย ๆ ลาดลงสู่พื้นราบทางด้านตะวันออก ความสูงเฉลี่ย 320-350 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (ภาพที่ 2)

สภาพโดยทั่วไปบนภูพระบาทเป็นป่าโปร่งมีพืชพันธุ์ธรรมชาติประเภทไม้เนื้อแข็งปกคลุม เช่น ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้ชิงชัน ไม้ประดู่ ไม้เต็งรัง เป็นต้นกำเนิดของลำห้วยสายเล็ก ๆ หลายสาย เช่น ห้วยหินลาด ห้วยด่านใหญ่ ห้วยหินร่อง ซึ่งไหลลงไปทางทิศตะวันออกรวมกับลำธารอื่น ๆ จนบรรจบกับแม่น้ำโขงที่จังหวัดหนองคาย ด้วยธรรมชาติอันสมบูรณ์ทำให้กรมป่าไม้จัดพื้นที่ภูพระบาทให้เป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติป่าเขือน้ำ

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงสภาพภูมิประเทศของภูพระบาทและตำแหน่งโบราณสถานกลุ่มต่างๆ

กลุ่มถ้ำโนนหินเกลี้ยง
กลุ่มถ้ำพระเสี่ยง
กลุ่มถ้ำดินเพียง
กลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย
กลุ่มห้วยหินลาด
กลุ่มพระพุทธบาทบัวบก
กลุ่มโนนสาวเอ้
กลุ่มเพิงหินด่านใหญ่
กลุ่มพระพุทธบาทหลังเต่า

ภูพระบาทเป็นเขาหินทราย มีลานหินและก้อนหินน้อยใหญ่ปรากฏให้เห็นได้ทั่วไป (ภาพที่ 3-4) ส่วนหนึ่งก่อตัวเป็นเพิงหินหรือโขดหินรูปทรงต่าง ๆ บ้างมีขนาดเล็ก บ้างมีขนาดใหญ่ บ้างมีความโดดเด่นด้วยรูปทรงอันแปลกตาเนื่องจากมีหินก้อนใหญ่ค้างอยู่ด้านบนแลดูคล้ายหัวเห็ด (ภาพที่ 5-6)

กระบวนการเกิดขึ้นของเพิงหินหรือโขดหินเหล่านี้เป็นผลจากหินทรายแต่ละชั้นบนภูพระบาทมีความคงทนต่อการกัดเซาะผุพังไม่เท่ากัน เมื่อธารน้ำแข็งที่เคยปกคลุมพื้นโลกเมื่อหลายล้านปีก่อนได้ละลายตัวลงจึงทำให้เกิดเป็นธารน้ำหลาก ยิ่งผนวกรวมกับอิทธิพลของลมและฝนทำให้เกิดการกัดเซาะหินทรายแต่ละชั้นจนผุพังหรือเปลี่ยนรูปไป

ภาพที่ 3 สภาพลานหินที่พบได้ทั่วไป

ตัวอย่าง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า หินชั้นฐานคือพื้นหินที่มีความแกร่งกว่าหินชั้นบน ๆ ทำให้ทนต่อการผุพังได้มาก หินชั้นกลางมีเนื้อหินผุพังง่ายจึงกลายเป็นเสาหินหรือตอหิน หินชั้นบนมีเนื้อหินที่ทนกว่าชั้นหินกลางจึงปรากฏเป็นก้อนหินใหญ่ค้างอยู่ด้านบน เกิดเป็นโขดหินหรือเพิงหินรูปร่างประหลาดแปลกตา แต่หากหินชั้นกลางผุพังลงจนหมด หินชั้นบนจะวางกองบนพื้น (ภาพที่ 7) ด้วยเหตุนี้บนภูพระบาทจึงมีก้อนหินวางกองบนพื้นหิน มีโขดหินหรือเพิงหินกระจายตัวอยู่มากมาย

ภาพที่ 4 สภาพพื้นที่บริเวณห้วยหินร่อง

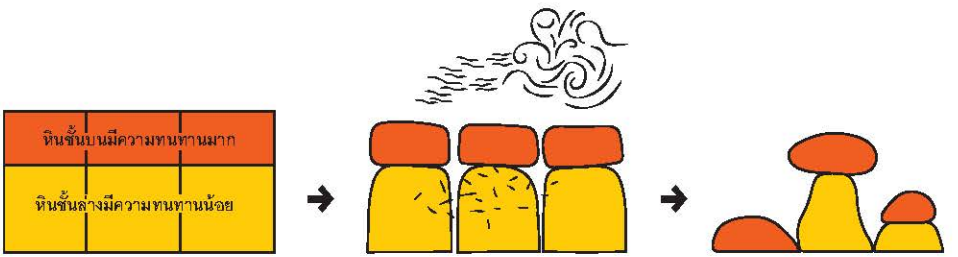
ตัวอย่าง

ภาพที่ 5 หนึ่งในโขดหินรูปทรงแปลกตาที่พบได้ทั่วไป

ภาพที่ 6 หนึ่งในเพิงหินที่พบได้ทั่วไป

ภาพที่ 7 ภาพลายเส้นแสดงการถูกกัดเซาะของชั้นหิน
จนเกิดเป็นโขดหินหรือเพิงหิน

ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยเพิงหินหรือโขดหินทำให้มนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์เมื่อหลายพันปีที่แล้วได้เข้ามาใช้ประโยชน์ โดยอาจเป็นที่พักอาศัยชั่วคราวหรือที่ประกอบพิธีกรรมดังปรากฏหลักฐานภาพเขียนสีจำนวนมาก และเมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ก็ถูกใช้เป็นพุทธสถานจึงปรากฏหลักฐานการปักใบเสมาและการสลักพระพุทธรูป

ด้วยความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่นนี้ ทำให้กรมศิลปากรประกาศพื้นที่ส่วนหนึ่งของภูพระบาทให้เป็นพื้นที่โบราณสถานและพัฒนาเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท

เพิงหินหรือโขดหินเหล่านี้ตลอดจนร่องรอยอื่น ๆ ที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตได้รับการจำแนกออกเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา[2] บางกลุ่มปรากฏเฉพาะหลักฐานภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ บางกลุ่มปรากฏเฉพาะหลักฐานพุทธศาสนาในยุคประวัติศาสตร์ และบางกลุ่มปรากฏหลักฐานทั้ง 2 ยุคสมัย ในแต่ละกลุ่มมีเพิงหินหรือโขดหินที่พบกิจกรรมของมนุษย์ในปริมาณไม่เท่ากันด้วย รายชื่อแต่ละกลุ่มมีดังนี้

1. กลุ่มถ้ำโนนหินเกลี้ยง	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์
2. กลุ่มถ้ำดินเพียง	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์
3. กลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ และหลักฐานพุทธศาสนา
4. กลุ่มพระพุทธบาทบัวบก	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ และหลักฐานพุทธศาสนา
5. กลุ่มห้วยหินลาด	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์
6. กลุ่มโนนสาวเอ้	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์
7. กลุ่มเพิงหินด่านใหญ่	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์
8. กลุ่มพระพุทธบาทหลังเต่า	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ และหลักฐานพุทธศาสนา
9. กลุ่มถ้ำพระเสี่ยง	พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ และหลักฐานพุทธศาสนา

เพิงหินหรือโขดหินกลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย มีปริมาณหลักฐานมากและหลากหลายที่สุด รวมทั้งมีพื้นที่กว้างขวางที่สุดด้วย ถ้ำวัวถ้ำคนซึ่งมีภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญก็ถูกจัดอยู่กลุ่มนี้

ตัวอย่าง

เพิงหินหรือโขดหินที่เชื่อมโยงกับ*ตำนานอุสาบารส* เช่น วัดพ่อตา วัดลูกเขย หีบศพพ่อตา หีบศพท้าวบารส หีบศพนางอุสา ซึ่งรายรอบลานหินกว้าง (ภาพที่ 8) รวมถึงหอนางอุสา (ภาพที่ 9) อันเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทก็ตั้งอยู่ในกลุ่มนี้เช่นกัน

สำหรับกลุ่มพระพุทธบาทบัวบกนั้นเป็นที่ตั้งของพระพุทธบาทศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่มาของชื่อภูเขาลูกนี้ ทั้งนี้ชื่อกลุ่มและชื่อของเพิงหินหรือโขดหินในแต่ละกลุ่มมักเรียกไปตามลักษณะว่าคล้ายสิ่งใดหรือมีสิ่งใดเป็นจุดสังเกต

ภาพที่ 8 ส่วนหนึ่งของเพิงหินกลุ่มวัดพ่อตา-ลูกเขย อยู่โดยรอบลานหินกว้าง จากซ้ายไปขวาประกอบด้วย วัดพ่อตา หีบศพท้าวบารส หีบศพพ่อตา หอนางอุสา

ภูพระบาทนามนี้มีที่มา

ภูเขาแห่งนี้มีนามว่าภูพระบาทเพราะเป็นสถานที่ตั้งของพระพุทธบาทบัวบก รอยพระพุทธบาทศักดิ์สิทธิ์ที่เล่ากันว่าพระพุทธเจ้าได้ประทานแก่พญานาคไว้บูชา ดังปรากฏเรื่องราวใน*ตำนานอุรังคธาตุ* ตำนานสำคัญของอาณาจักรล้านช้างสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นเมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช[3]

วัตถุประสงค์หลักของ*ตำนานอุรังคธาตุ* คือเล่าถึงประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมตั้งแต่สมัยพุทธกาลตราบกระทั่งถึงสมัยล้านช้าง พร้อมเรื่องราวของบ้านเมืองและปูชนียสถานต่าง ๆ โดยเฉพาะที่อยู่ในประเทศลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยรวมอาจแบ่งเนื้อหาส่วนหนึ่งได้ว่าเป็นเรื่องราวปรัมปราคติ อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องราวที่มีเค้าความจริงทางประวัติศาสตร์

ภาพที่ 9 หอนางอุสา

ตัวอย่าง

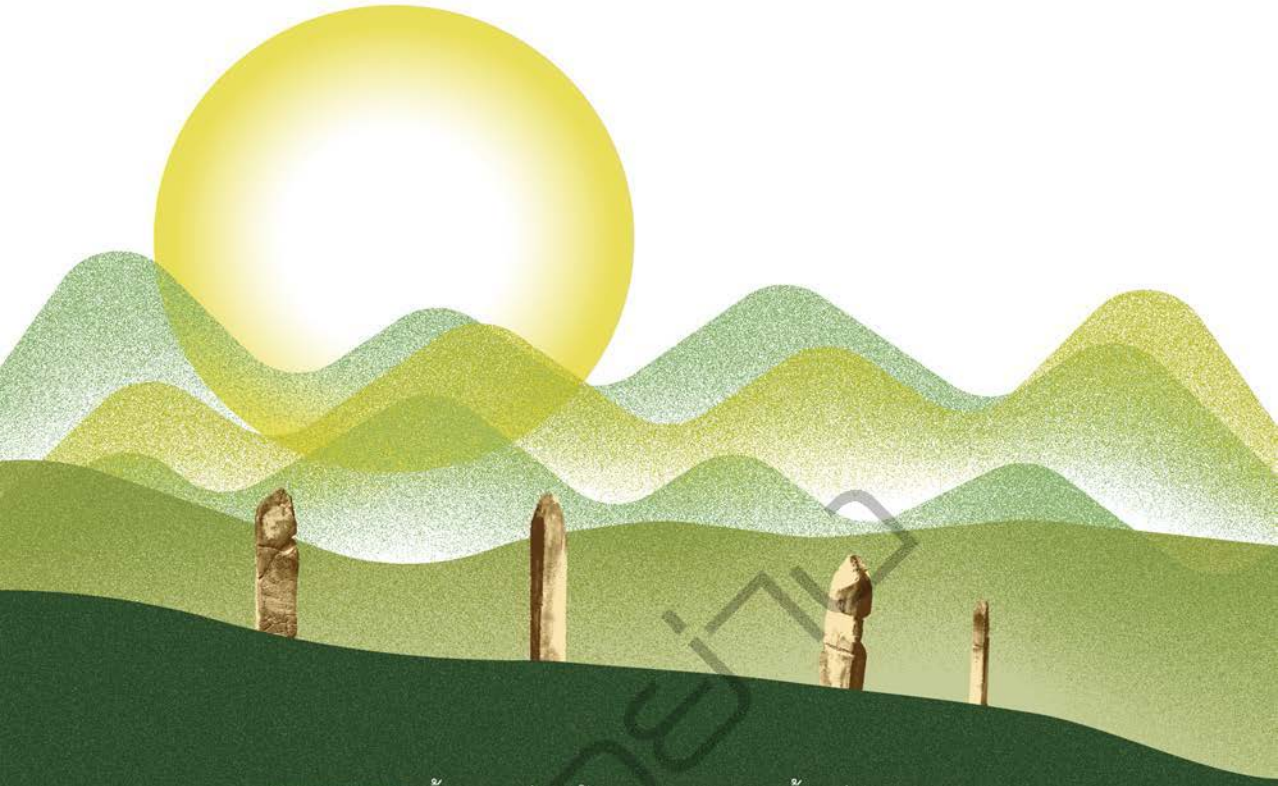
ในช่วงต้นของตำนานได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมายังดินแดนแถบนี้ โดยมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่ภูกำพร้าอันเป็นสถานที่ที่จะกลายเป็นพระธาตุพนม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระอุรังคธาตุ (หมายถึงพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระ) ระหว่างทางพระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ พร้อมมีพระพุทธพยากรณ์ต่อสถานที่นั้นว่าจะเป็นบ้านเมืองหรือเกิดเหตุการณ์ใดขึ้น และบางสถานที่ได้ประทานพระพุทธบาทไว้สักการบูชา

สำหรับที่บริเวณภูพระบาทและพื้นที่ใกล้เคียงนั้น มีเรื่องราวว่าพระพุทธองค์เสด็จไปยังภูกูเวียนสันนิษฐานว่าคือภูพระบาท เพื่อมาประทานพระพุทธบาทแก่เหล่านาคในพื้นที่นี้ซึ่งนำโดยสุวรรณนาคและพุทโธธปาปนาคได้บูชา พระพุทธองค์ทรงเห็นว่านาค 2 ตนนี้มีฤทธิ์มากนิสัยดุร้าย อาจทำลายพุทธศาสนาได้ จึงเสด็จมาปราบให้อยู่ในพระไตรสรณคมน์ เมื่อพ่ายแพ้แล้วนาคทั้งหลายได้ทูลขอพระพุทธบาทไว้สักการบูชา[4]

พระพุทธองค์ประทานรอยพระพุทธบาทรอยแรกไว้บนแผ่นหินที่ภูกูเวียนใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค ซึ่งเชื่อว่าตรงกับพระพุทธบาทบัวบกบนภูพระบาท (ภาพที่ 10) ใกล้ ๆ กับพระพุทธบาทนี้มีเพิงหินที่มีโพรงใหญ่อยู่ภายใน เล่ากันว่าโพรงนี้เป็นถ้ำของพญานาคนั่นเอง (ภาพที่ 11-12) ทั้งนี้คำว่าบัวบกอันเป็นนามเรียกพระพุทธบาทองค์นี้มีที่มาจากต้นบัวบกที่เคยขึ้นอยู่มากมายบริเวณนี้[5]

ภาพที่ 10 พระพุทธบาทบัวบก

"ภูพระบาท" ตั้งตระหง่านท้าทายแดดลมมาตั้งแต่บรรพกาล
ปรากฏหลักฐานของมนุษยชาติมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

ความมหัศจรรย์พันลึกของเพิงผาหินทั้งหลายสร้างความอัศจรรย์ใจแก่ผู้พบเห็น
จนเกิดเป็นตำนานเล่าขานเรื่อยมา และสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้มาเยือน
ยังผลให้ภูพระบาทกลายเป็นศักดิ์สิทธิ์สถานซึ่งอยู่ร่วมกับธรรมชาติ
ได้อย่างกลมกลืน

ร่วมสำรวจร่องรอยอารยธรรมโบราณบนแผ่นดินอีสาน
ที่ได้รับการยกย่องเป็น...
มรดกโลกภูพระบาท ตำนานศักดิ์สิทธิ์สถานกลางขุนเขา

ประวัติศาสตร์ศิลปะ
ISBN 978-974-02-1915-6
9 789740 219156
ราคา 275 บาท